

Πορείες ζωής και θανάτου

Μια ταινία και μια έκθεση της Μαρίας Ηλιού για την ανταλλαγή των πληθυσμών και από τις δύο πλευρές του Αιγαίου. Σπάνιο κινηματογραφικό και φωτογραφικό υλικό από αμερικανικά και ευρωπαϊκά αρχεία

ΤΗΣ ΚΑΤΕΡΙΝΑΣ ΛΥΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ηταν κοριτσάκι επτά-οκτώ ετών η ποντιακής καταγωγής Ελληνίδα Θυμία-Σάνο Χάλο, όταν το 1920 εξαναγκάστηκε από την οθωμανική κυβέρνηση να εγκαταλείψει την πατρίδα της, τον Πόντο, μαζί με την πολυπληθή οικογένειά της. Η εννιάμηνη πορεία που υποχρεώθηκαν να ακολουθήσουν είχε τέλος στη Συρία. Μόνο που κανένας δεν θα έμενε ζωντανός σε αυτή τη, γεμάτη κακουχίες, πορεία θανάτου.

Όλα τα μέλη της οικογένειας της Θυμίας-Σάνο Χάλο εξοντώθηκαν στον δρόμο προς τη νέα πατρίδα. Μόνο η ίδια επέζησε. Όχι ότι άντεξε μέχρι τέλους. Απλά η μητέρα της για να τη σώσει αναγκάστηκε να την αποχωριστεί και να την εμπιστευθεί σε μια μουσουλμάνο σε κάποιο χωριό που βρέθηκε στη διαδρομή τους. Η κόρη της, Θία Χάλο, φρόντισε να κάνει διεθνώς γνωστή τη ζωή της μητέρας της με το πασίγνωστο βιβλίο της «Όυτε τ' όνομά μου».

Η ιστορία της Θυμίας-Σάνο Χάλο είναι μια από τις χιλιάδες ιστορίες ξεριζωμού, μετανάστευσης, νοσταλγίας χαμένων και αναζήτησης νέων πατρίδων που εκτυλίχθηκαν στα Βαλκάνια και στον ευρύτερο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου το πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Η ίδια η Θυμία-Σάνο Χάλο, περίπου 100 ετών σήμερα, διηγήθηκε τη μυθιστορηματική ζωή της στο ντοκυμαντέρ «Διωγμός και ανταλλαγή πληθυσμών (Τουρκία-Ελλάδα 1922-1924)» που, ειδικά για την πρώτη προβολή του, τη Δευτέρα 26 Μαρτίου (ώρα 20.00), θα παρουσιαστεί

στο αμφιθέατρο του κτιρίου της οδού Πειραιώς του Μουσείου Μπενάκη. Την ταινία συνοδεύει ομότιπλη φωτογραφική έκθεση η οποία εγκαινιάζεται την επόμενη ημέρα στις 20.00 στην αίθουσα Σπυρίδωνος και Ευρυδικής Κωστοπούλου του κεντρικού κτιρίου του Μπενάκη.

«Είχα μπροστά μου μια γυναίκα σε βαθύ γήρας» εξομολογείται η σκηνοθέτις του ντοκυμαντέρ **Μαρία Ηλιού**. «Και μόλις άνοιξαν τα φώτα ζωντάνεψε...». Η Θυμία-Σάνο Χάλο δεν είναι η μοναδική που διηγείται μια τραγική ιστορία στο ντοκυμαντέρ. Η **Ανθούλα Ρουμελιώτη** από την Πέργαμο, η **Μένη Ατσικιμπάση** από το Αζάρι, η **Σουρέια Αϊτάς** από τη Δυτική Μακεδονία, η **Καλλιόπη Γεωργιάδου** από την Καππαδοκία και άλλοι πρόσφυγες πρώτης, δεύτερης και τρίτης γενιάς διηγούνται οικογενειακές μικροϊστορίες, ενώ ιστορικοί από την Αμερική και την Ευρώπη, από την Ελλάδα και την Τουρκία, μιλούν για τη μεγάλη Ιστορία.

Πριν και μετά την καταστροφή

Για τη σκηνοθέτιδα και επιμελήτρια της φωτογραφικής έκθεσης η δημιουργία της ταινίας ήταν η εκπλήρωση μιας υπόσχεσης που είχε δώσει στον θετό της πατέρα (που είδε τον δικό του πατέρα κρεμασμένο στον περίβολο του διοικητηρίου της Κερασούντας). «*Η ευκαιρία ήρθε πριν από λίγα χρόνια, όταν στην Αμερική, την ίδια περίοδο που δουλεύαμε για το ντοκυμαντέρ "Σμύρνη: Η καταστροφή μιας κοσμοπολίτικης πόλης" (είχε προηγηθεί το 2007 στο Μουσείο Μπενάκη "Το Ταξίδι. Το ελληνικό όνειρο στην Αμερική"), ανακάλυψα άγνωστα φιλμάρια και φωτογραφίες από τον διωγμό*

αλλά και από την ανταλλαγή των πληθυσμών» λέει η Μαρία Ηλιού.

Κάπως έτσι, η έρευνα σε κλειστά αρχεία και σε πολλές άλλες πηγές και από τις δύο πλευρές του Αιγαίου για τη συγκέντρωση του υλικού της «Σμύρνης» (που μόλις έκλεισε τον κύκλο της με ιδιαίτερα μεγάλη επιτυχία στο Μουσείο Μπενάκη) οδήγησε στη δημιουργία της «Ανταλλαγής». Τα τελευταία επτά χρόνια η Μαρία Ηλιού, ο ιστορικός σύμβουλος **Αλέξανδρος Κιτρορέφ** και οι συνεργάτες τους δούλεψαν τις δύο ταινίες και τις εκθέσεις που τις συνοδεύουν σαν η μία να βγήκε από την άλλη. Αποτελούν ξεχωριστά δημιουργήματα αλλά και μία ενότητα, σύμφωνα με τα λεγόμενα της εμπνεύστριάς τους.

Η ιστορία βέβαια των διωγμών και της ανταλλαγής δεν ξεκινά με την καταστροφή της Σμύρνης το 1922. Η έρευνα οδήγησε τη Μαρία Ηλιού και τους συνεργάτες της στο να συνειδητοποιήσουν ότι πρέπει να ξεκινήσουν την αναζήτηση από ωριότερα, από τους Βαλκανικούς Πολέμους και τον Α' Παγκόσμιο.

Το ντοκυμαντέρ και η έκθεση 90 φωτογραφιών έχουν την ίδια δομή: διαρθρώνονται σε τρεις ενότητες και έναν επίλογο. Η πρώτη, με τίτλο «Η διάσπαση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1912-22», αναφέρεται στο τι οδήγησε στην ανταλλαγή, η δεύτερη με τίτλο «Διωγμός των Ελλήνων και ανταλλαγή πληθυσμών (Τουρκία και Ελλάδα 1922-24)» αναφέρεται στην άφιξη των προσφύγων στην Ελλάδα και στην ανταλλαγή, η τρίτη με τίτλο «Μια νέα πατρίδα» αναφέρεται στις νέες πατρίδες και ο επίλογος με τίτλο «Διασχίζοντας το Αιγαίο» αναφέρεται

Σισσίτιο Ελλήνων που εκδιώχθηκαν από τη Μικρά Ασία, στη Μυτιλήνη, 1913-1914

στο πώς ταξιδεύουν οι δεύτερες και τρίτες γενιές των προσφύγων από την Ελλάδα στην Τουρκία και από την Τουρκία στην Ελλάδα προσπαθώντας να ανακαλύψουν το κομμένο νήμα – και ίσως να έρθουν σε ένα καθεστώς ειρήνευσης με αυτό που έχει συμβεί.

«Δεν υπάρχει πρόνομο στον πόνο»

Το ντοκυμαντέρ και η ομόνυμη φωτογραφική έκθεση τεκμηριώνονται με σπάνιο φωτογραφικό και κινηματογραφικό υλικό που σταχυολογήθηκε από αρχεία των ΗΠΑ και της Ευρώπης. Για πρώτη φορά δημοσιεύονται άγνωστες εικόνες του διωγμού και της ανταλλαγής από τα αρχεία της

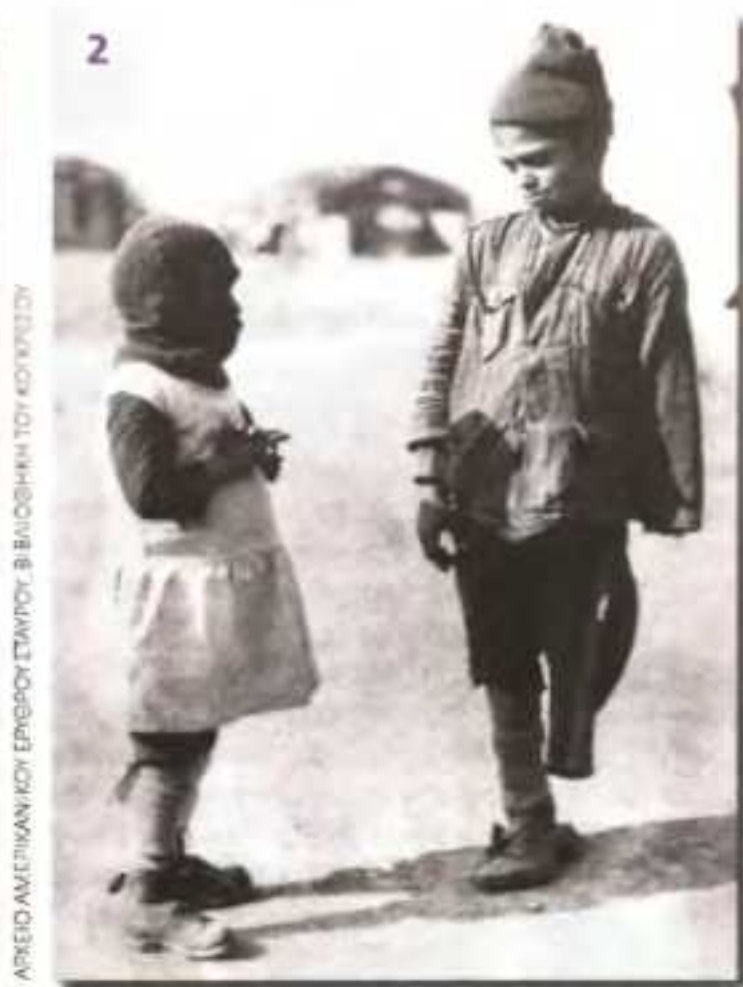
Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου, του Πανεπιστημίου του Πρίνστον, του Near East Relief, του Ερυθρού Σταυρού της Γενεύης αλλά και του αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού, του Save the Children Fund, του Ιδρύματος Αλμπέρ Καν, του Πανεπιστημίου της Μινεσότα αλλά και άλλων ιδρυμάτων της Ελλάδας και του εξωτερικού.

Επίσης για πρώτη φορά θα δούμε μερικές από τις χαμένες φωτογραφίες του μεγάλου αμερικανού φωτογράφου Λιούις Χάιν με θέμα την προσφυγιά, από τα ταξίδια του στα Βαλκάνια το 1919.

«Αυτή η ταινία και αυτή η έκθεση έγιναν με την πεποίθηση ότι δεν υπάρχει πρόνομο στον πόνο» αναφέρει η Μαρία

1

2

3

ΑΡΧΕΙΟ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΣΤΑΥΡΟΥ. Β ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΚΟΝΓΡΕΣΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΗΣ ΜΙΝΕΣΟΤΑΣ

«Διωγμός και ανταλλαγή πληθυσμών (Τουρκία - Ελλάδα 1922-1924)» Μουσείο Μπενάκη (Κουμπάρη 1), από 28 Μαρτίου ως 29 Απριλίου. Κατά τη διάρκεια της έκθεσης το κοινό θα έχει την ευκαιρία να παρακολουθήσει μια σειρά προβολών του ομώνυμου ντοκουμαντέρ στο αμφιθέατρο του ίδιου κτηρίου (Κουμπάρη 1)

Ηλιο. «Συγχρόνως έγιναν με την πεποίθηση και την ανάγκη της αναγνώρισης ότι οι μικρασιάτες πρόσφυγες που έφθασαν στην Ελλάδα υπό τραγικές συνθήκες το 1922, πρόσφεραν πολλά σε αυτή τη χώρα μεταμορφώνοντάς τη για πολλές δεκαετίες με τη διαφορετικότητά τους ματιά και τη δημιουργικότητά τους».

Από το ντοκουμαντέρ και την έκθεση αναδύεται αυτό που λέμε «συλλογική οδύνη»: «Σίγουρα» παραδέχεται η κυρία Ηλιο, «αλλά με τη δεύτερη και την τρίτη γενιά προσφύγων ζητείται η ισορροπία, ζητείται να μελετήσουμε και να καταλάβουμε τι συνέβη. Να ελπίσουμε ότι είμαστε σε μια καινούργια περίοδο ειρήνης,

κατανόησης και συνεργασίας. Σε μια στιγμή που, λόγω κρίσης, όλες οι βεβαιότητες καταρρέουν, νομίζω ότι είμαστε πιο έτοιμοι από ποτέ να κοιτάξουμε πιο νηφάλια την ιστορία μας με τον ίδιο τρόπο που έχουμε ανάγκη να ξανακοιτάξουμε όλη μας τη ζωή».

Η μουσική της ταινίας είναι του Νίκου Πλατύραχου, το μοντάζ της Αλίκης Παναγή και η διεύθυνση φωτογραφίας του Αλαν Μουρ. Η συντήρηση του αρχαικού οπτικού υλικού και το ντοκουμαντέρ έγιναν με χορηγία του Nicholas Bouras & Anna Boura Foundation, του Ιδρύματος Μποδοσάκη και της Τηλεόρασης της Βουλής. Χορηγός επικοινωνίας είναι «Το Βήμα».

Το χαμένο φιλμ και οι αμείλικτοι αριθμοί

Ποιο είναι το καινούργιο στοιχείο που έχει να προσφέρει το ντοκουμαντέρ και η έκθεση για τον διωγμό και την ανταλλαγή πληθυσμών σχεδόν 90 χρόνια μετά το τραγικό γεγονός; «Είναι από τις λίγες φορές που κανείς βλέπει την ιστορία του διωγμού και της ανταλλαγής και από τις δύο πλευρές του Αιγαίου» απαντά η Μαρία Ηλιο. «Έγιναν με την ελπίδα ότι τόσα χρόνια μετά τα δραματικά γεγονότα του 1922-1924 μπορούμε να διηγηθούμε ολόκληρη την ιστορία και από τις δύο πλευρές του Αιγαίου – και όχι μόνο τη μισή. Οι μαρτυρίες χριστιανών και μουσουλμάνων προσφύγων είναι εξίσου πολύτιμες». «Βρήκαμε στο Λος Αντζελες ένα φιλμάκι χαμένο, από το αρχείο του Ρόμπερτ Νταβιδιαν, που το είχε τραβήξει ο αρμενικής καταγωγής παππούς

του ο οποίος βρέθηκε στη Σμύρνη λίγο πριν από την καταστροφή και στην Αθήνα αμέσως μετά την άφιξη των προσφύγων. Αυτό το καταπληκτικό ντοκουμέντο του τι έγινε στη Σμύρνη και στην Αθήνα ο παππούς του Νταβιδιαν το είχε κρυμμένο για πάρα πολλά χρόνια σ' ένα πατάρι του σπιτιού του φοβούμενος ότι αν θα το έβρισκαν οι Τούρκοι θα τον σκότωναν. Δι-ασώσαμε τη μισοκατεστραμμένη ταινία καρέ-καρέ σε ένα από τα καλύτερα εργαστήρια του κόσμου στην Ουάσιγκτον» λέει η κυρία Ηλιο. Σημαντική είναι επίσης η ανακάλυψη στοιχείων του χαμένου αρχείου του Near East Relief, του ανθρωπιστικού οργανισμού που δημιουργήθηκε το πρώτο μισό του 20ού αιώνα από ανεξάρτητους Αμερικανούς για να βοηθήσει αρμένιους, έλληνες, σύρους και άλλους πρόσφυγες. «Από τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν βλέπουμε ότι ξεριζώθηκαν 1,5 εκατομμύριο άνθρωποι. Κι απ' αυτούς λόγω των άθλιων συνθηκών και των ταγμάτων εργασίας μόνο 1.275.000 έφθασαν στην Ελλάδα» αναφέρει η Μαρία Ηλιο. «Ο αντίστοιχος αριθμός των μουσουλμάνων που μετακινήθηκαν ήταν περίπου 300.000-400.000 άνθρωποι».

Ορφανή Μικρασιάτισσα μετά τον Διωγμό σε ορφανοτροφείο της Σύρου, 1922

© 2012 THE NEAR EAST RELIEF FOUNDATION ARCHIVES AND THE ROCKEFELLER ARCHIVE CENTER

1. Μικρασιάτισσες ράβουν στο Θησείο το φθινόπωρο του 1922
2. Προσφυγόπουλα στη Θεσσαλονίκη το 1921
3. Λουτρό παιδιών κατά τη διάρκεια μετακινήσεων πληθυσμών στα Βαλκάνια μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου – με τον φακό του μεγάλου αμερικανού φωτογράφου Λιούις Χάιν
4. Αφίσα του οργανισμού Near East Relief
5. Μουσουλμάνοι πρόσφυγες αναχωρούν από την Ελλάδα μεταξύ 1922-1923

